



فقہ ۳

کرایش تفسیر و علوم قرآن

درس تمهیدیه فی الفقه الاستدلالی

درس ۳۲

کتاب ارث

استاد: حجت الاسلام والمسلمین ترابی
آموزشیار: آقای باقریان

مقدمه

یکی از موارد حجب نقصانی، حاجب شدن اولاد برای پدر و مادر است؛ از این حکم سه مورد استثنا می‌شود:

الف) هنگامی که ورثه عبارت باشند از پدر و مادر به همراه دختر واحد؛

ب) هنگامی که ورثه عبارت باشند از پدر یا مادر به همراه دختر واحد؛

ج) هنگامی که ورثه عبارت باشند از پدر یا مادر به همراه دختران میت.

دو حالت اول از سه حالت یاد شده را در درس پیشین مورد بررسی قرار دادیم . در این درس، به حالت سوم می‌پردازیم.

در ادامه، به حکم حاجب نقصانی بودن اولاد برای زوج و زوجه می‌پردازیم و دلایل و مستندات آن را ارائه می‌کنیم.

در پایان، به بررسی دلایل و مستندات برخی از شرایط حاجب شدن اخوه برای مادر خواهیم پرداخت.

متن عربی

و الا اذا فرض اجتماع احدهما مع البنيتين فصاعدا فانه يبقى سدس يرد عليهما اخماسا.

ب- و يحجب الزوج او الزوجة عن نصيبهما الاعلى الى الادنى.

١١- و اما حجب الاخوة للأم عما زاد على السدس

- بالرغم من انهم لا يرثون معها- فهو مما لا تأمل فيه لقوله تعالى: فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ.

١٢- و اما انه يعتبر في حجب الاخوة للأم عما زاد على السدس الشرط الاول

فامر متسالم عليه. و يدل عليه صحيح ابى العباس عن ابى عبد الله عليه السلام: «اذا ترك الميت اخوين فهم اخوة مع الميت حجباً الام عن الثلث، و ان كان واحدا لم يحجب الام». و قال: اذا كنّ اربع اخوات حجبن الام عن الثلث لأنهن بمنزلة الاخوين. و ان كنّ ثلاثا لم يحجبن». و يمكن ان يستفاد من التعليل المذكور فيه حاجبية الاخ الواحد اذا اجتمع مع الاختين.

١٣- و اما انه يعتبر في حجب الاخوة ان يكونوا للأبوين او للأب فقط

فلا خلاف فيه. و تدل عليه صحيحة زرارة: «... فان كان له اخوة يعنى الميت يعنى اخوة لأب و أم او اخوة لأب فلأُمه السدس و للأب خمسة أسداس. و انما وفرّ للأب من اجل عياله. و الاخوة لام ليسوا لأب فانهم لا يحجبون الام عن الثلث و لا يرثون...» و غيرها.

سومین مورد استثنای حاجب بودن ولد برای والدین

سومین مورد از مواردی که اولاد میت، حاجب والدین میت نیستند^۱ صورتی است که وارثان میت عبارتند از: پدر یا مادر و دختران میت.

در این حالت ماترک به دو صورت تقسیم می‌شود:

الف: سهم دختران دو سوم از ترکه و سهم پدر یا مادر، سدس ترکه است که به آنها پرداخت می‌شود و سدس باقیمانده از ترکه به نسبت سهام هر یک میان آنها تقسیم می‌شود به این صورت که سدس باقیمانده را به ۵ قسمت تقسیم می‌کنیم و چهار قسمت از آن را به دختران می‌دهیم و یک سهم از آن را به پدر یا مادر می‌دهیم.

ب) همه‌ی ترکه به ۵ قسمت تقسیم می‌شود و ۴ قسمت به دختران و یک قسمت به پدر یا مادر تعلق می‌گیرد. لازم به‌تذکره آوری است که آنچه دختران به عنوان سهام خود از ترکه دریافت نموده‌اند، میان خود به صورت مساوی تقسیم می‌کنند.

حاجب نقصانی بودن اولاد برای زوج و زوجه

یکی دیگر از مواردی که ولد میت، حاجب نقصانی محسوب می‌شود جایی است که با زوج یا زوجه‌ی میت جمع شوند. در این صورت زوج از ارث بردن بیش از ربع و زوجه از ارث بردن بیش از ثمن محروم می‌شوند. به عبارت دیگر، اگر میت فاقد فرزند باشد، زوج نصف ترکه و زوجه ربع ترکه را ارث می‌برند در حالی که با وجود فرزند، زوج ربع ترکه و زوجه ثمن ترکه را ارث خواهند برد.^۲

دلیل حاجب بودن اخوه برای مادر

اخوه‌ی میت و یا به عبارت دیگر، خواهران و برادران میت، در طبقه‌ی دوم ارث قرار دارند؛ و می‌دانیم که با وجود ورثه‌ای در طبقه‌ی اول ارث، طبقه‌ی دوم از ارث محروم است. با این وجود اخوه‌ی میت حاجب نقصانی مادر میت هستند که در طبقه‌ی اول ارث است و مادر میت را از ارث بردن مازاد بر سدس ترکه محروم می‌کنند. قرآن کریم به این حکم تصریح نموده است آنجا که فرموده است: «اگر برای میت فرزندی نباشد و وارث او والدینش باشند مادر او ثلث می‌برد پس اگر برای میت برادرانی باشد ارث مادرش سدس خواهد بود».^۳ به صورت کلی می‌توان گفت: وقتی که برای میت چند برادر یا خواهر باشد، در این صورت، مادر میت از ارث بردن بیش از یک سدس محروم می‌شود و باقیمانده ارث به پدر تعلق دارد.

^۱. در درس پیشین، دو مورد از مواردی که اولاد میت حاجب والدین نیستند را بیان نمودیم.

^۲. رجوع کنید به ماده ۸۹۲ قانون مدنی.

^۳. النساء: ۱۱.

شرایط این حجب عبارتند از:

۱. حداقل دو برادر یا یک برادر با دو خواهر یا چهار خواهر باشند.^۱
۲. خواهران و برادران ابوینی یا ابی باشند.
۳. اخوه بعد از مرگ میت زنده باشند. بنابراین اگر مرده باشند یا با متوفی با هم بمیرند، حاجب مادر نفی شوند؛ هر چند که سبب مرگ، غرق و هدم باشد.^۲
۴. پدر آنها زنده باشد.
۵. خواهران و برادران (بر فرض عدم وجود پدر و مادر) از ارث محروم نباشند؛ مگر به سبب قتل؛ زیرا در صورت محروم بودن به سبب قتل حاجب نخواهند بود.

Sco1⇒۷:۵۹

تطبیق

و الا اذا فرض اجتماع احدهما مع النبتین فصاعدا فانه یبقی سدس یرد علیهما اخماسا .
و (همچنین) مگر اینکه فرض شود که یکی از والدین با دو دختر و یا بیشتر در جمع وراث باشند، که در این صورت سدس ترکه باقی می ماند که به عنوان ردّ به ۵ قسمت تقسیم شده^۳ و به ورثه پراخت می شود.
ب- و یحجب الزوج او الزوجة عن نصیبهما الاعلی الی الادنی.
و فرزندان میت، مانع زوج یا زوجه از ارث بردن نصیب اعلی می شوند و به نصیب ادنی کاهش می دهند.
۱۱- و اما حجب الاخوة للأم عما زاد علی السدس
حاجب شدن اخوه مادر را از مازاد بر سدس
- بالرغم من انهم لا یرثون معها-

با آنکه اخوه در این فرض ارث بر به شمار نمی آیند (ولی حاجب مادر از مازاد بر سدس می شوند)
فهو مما لا تأمل فیہ لقوله تعالی: فَإِنْ لَمْ یَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ^۴.

^۱ . در مورد حمل بودن یکی از برادر و خواهر ها، اختلاف شده است که آیا حاجب مادر می شود یا چون هنوز به دنیا نیامده است حاجب نیست . در تأیید نظری که حمل را حاجب می داند، رجوع کنید به حقوق مدنی، دکتر امامی، ج ۳، ص ۲۰۷ - و برای دیدن نظری که حمل را حاجب نفی داند رجوع کنید به: ارث، ج ۱، دکتر جعفری لنگرودی، ش ۱۹۰.
لازم به ذکر است که مشهور فقها قائل به حاجب نبودن حمل هستند و دلیل آنها عدم صدق عنوان «اخ» بر حمل است.
قابل ذکر است که بنا به نظر دکتر کلتوزیان، حاجب بودن حمل، با اطلاق ماده ۸۹۲ قانون مدنی سازگارتر است.
^۲ . رجوع کنید به حقوق مدنی، دکتر سید حسن امامی، ج ۳، ص ۲۰۷.
^۳ . با توجه به اینکه سهام دختران ۴ سهم از ۶ سهم و سهام یکی از والدین، یک سهم از ۶ سهم است، مجموع سهام دختران و والدین ۵ می شود و باید مقدار باقی مانده از ترکه را به ۵ قسمت تقسیم کنند که یک قسمت آن به یکی از والدین و ۴ قسمت نیز به دختران تعلق می گیرد.
^۴ . النساء: ۱۱.

از احکامی است که شکی در آن نیست به دلیل تصریح خداوند متعال: «اگر برای میت فرزندی نبود و وارث او والدینش باشند مادر او ثلث می برد پس اگر برای میت برادرانی باشد ارث مادرش سدس خواهد بود».

دلیل شرایط حاجب بودن اخوه

دلیل شرط اول حاجب بودن اخوه

شرط اول حاجب بودن اخوه، از ناحیه فقها چنین ذکر شده که دو برادر، و یا یک برادر و دو خواهر و یا چهار خواهر باشند؛ این در حالی است که آیه «فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ»^۱ بر لفظ «اخوه» تأکید دارد که جمع «اخ» است و حداقل جمع، سه فرد است؛ بنابراین، با این اشکال مواجه می شویم که چگونه «دو برادر» می توانند حاجب مادر باشند؟

در جواب می گوییم که استفاده از لفظ جمع در این آیه، مجازی است؛ همچنان که عرب ها در برخی موارد مجازاً لفظ جمع را برای اشاره به تثنیه به کار می برند، در این آیه نیز مراد از «اخوه»، دو فرد و بیشتر است. علاوه بر اجماعی که فقهای شیعه بر حکم یاد شده دارند، از صحیحی ابوالعباس نیز می توان حاجب بودن «دو برادر» را اثبات نمود. ابوالعباس از امام صادق (ع) چنین نقل می کند: «اگر میت دو برادر از خود برجای گذاشته باشد حاجب مادر خود از ثلث می شوند و اگر یک برادر دارد حاجب نخواهد بود. اگر چه هر خواهر نیز باشند حاجبند؛ زیرا به منزله دو برادرند ولی اگر سه خواهر باشند حجبی نخواهد بود».^۲

در حدیث یاد شده، برای حاجب بودن چهار خواهر چنین تعلیل آورده شده که چهار خواهر، به منزله ی دو برادر می باشند؛ از تعلیل موجود در حدیث یاد شده می توان چنین استنتاج نمود که وجود یک برادر با دو خواهر نیز در حاجب بودن برای مادر کفایت می کند.

دلیل شرط دوم حاجب بودن اخوه

برادران و خواهرانی که به حد نصاب رسیده اند باید ابوینی یا ابی باشند؛ در غیر این صورت حاجب مادر نیستند؛ به عبارت دیگر، اخوه ابی یا ابوینی میت باید حداقل دو برادر و یا یک برادر و دو خواهر و یا چهار خواهر باشند تا بتوانند مانع شوند که مادر بیش از سدس ترکه را به ارث ببرد.

وجود کلاله امی تأثیری در نصیب مادر از ارث ندارد؛ بنابراین اگر اخوه میت، با وجود کلاله امی به حد نصاب یاد شده^۳ برسد، مانع از این نمی شود که مادر نصیب اعلی را ارث ببرد.

دلیل حکم یاد شده، علاوه بر اتفاق علمای شیعه، احادیثی است که بر آن دلالت دارند؛ از جمله صحیحی زراره به این مضمون که: «اگر برای میت برادران ابوینی یا ابی باشد برای مادرش سدس است و پنج ششم باقی مانده به پدر

۱. النساء: ۱۱.

۲. وسائل الشیعة ۱۷: ۴۵۹ الباب ۱۴ من أبواب میراث الابوین و الاولاد الحدیث ۱.

۳. مراد از حد نصاب اخوه این است که دو برادر و یا یک برادر و دو خواهر و یا چهار خواهر باشند.

داده می‌شود. علت زیادتی سهم پدر این است که عیال‌وار است ولی اخوه امی از پدر نیستند (تا مخارج آنان بر دوش پدر باشد) پس حاجب مادر از ثلث نخواهند بود و خود نیز ارث نمی‌برند.^۱

در صحیح‌ه‌ی یاد شده، اخوه‌ای که حاجب مادر هستند، به اخوه‌ی ابوینی یا ابی محدود شده‌اند و اخوه‌ی امی از حکم حاجب بودن برای مادر خارج شده‌اند؛ و چنین حکم شده که (در فرض فقدان فرزند برای میت) اگر میت دارای اخوه‌ی ابوینی یا ابی باشد، سدس ترکه‌ی میت به مادر و پنج قسمت باقیمانده به پدر به ارث می‌رسد. دلیل این حکم، در این صحیح‌ه، «عیال‌وار بودن پدر» بیان شده است. مراد از «عیال‌وار بودن پدر» این است که برادران ابوینی و ابی میت، تحت تکفل پدر قرار دارند. و چون مادر وظیفه‌ی کفالت برادران و خواهران ابوینی و ابی میت را عهده دار نیست، حداقل سهم الارث به او تعلق می‌گیرد که سدس ترکه است.

در صحیح‌ه‌ی یاد شده، دلیل حاجب نبودن اخوه‌ی امی چنین ذکر شده که اخوه‌ی امی تحت تکفل پدر میت نیستند؛ بنابراین تأثیری در نصیب مادر از ماترک میت ندارند.

علاوه بر صحیح‌ه‌ی یاد شده، روایات دیگری نیز وجود دارند که بر حکم مزبور دلالت دارند.

۱۶:۲۸ ⇨ Sco2

تطبیق

۱۲- و اما انه يعتبر في حجب الاخوة للأم عما زاد على السدس الشرط الاول

و اما اینکه لازم است شرط اول در حاجب بودن اخوه برای مادر از اینکه بیش از سدس را ارث ببرد (شرط اول این است که میت یا دو برادر یا یک برادر و دو خواهر یا چهار خواهر داشته باشد)

فامر متسالم عليه. و يدل عليه صحيح ابی العباس^۲ عن ابی عبد الله عليه السلام:

این شرط مورد اتفاق فقها است و صحیح‌ه ابوالعباس بقباق (فضل بن عبد الملك) بر آن دلالت دارد که از امام صادق(ع) چنین نقل می‌کند:

«إذا ترك الميت اخوين فهم اخوة مع الميت حجباً للأم عن الثلث، و ان كان واحداً لم يحجب الأم. و قال: إذا كنّ اربع اخوات حجبن الأم عن الثلث لأنهن بمنزلة الاخوين. و ان كنّ ثلاثاً لم يحجبن»^۳.

«اگر میت دو برادر از خود بجا گذاشته حاجب مادر خود از ثلث می‌شوند و اگر یک برادر دارد حاجب نخواهد بود. اگر چهار خواهر نیز باشند حاجبند زیرا به منزله دو برادرند ولی اگر سه خواهر باشند حجبی نخواهد بود».

و ممکن است استفاده من التعلیل المذكور فيه حاجبیه الاخ الواحد اذا اجتمع مع الاختین.

از تعلیلی که در روایت نسبت به چهار خواهر ذکر شده می‌توان استفاده کرد که وجود یک برادر با دو خواهر نیز حاجب خواهد بود.

۱. وسائل الشیعة ۱۷: ۴۵۹ الباب ۱۴ من أبواب ميراث الابوين و الاولاد الحديث ۱.

۲. ای: البقباق.

۳. وسائل الشیعة ۱۷: ۴۵۹ الباب ۱۴ من أبواب ميراث الابوين و الاولاد الحديث ۱.

۱۳- و اما انه يعتبر في حجب الاخوة ان يكونوا للأبوين او للأب فقط

در صورتی حجب اتفاق می‌افتد که اخوه ابوینی یا ابی باشند

فلا خلاف فيه. و تدل عليه صحيحة زرارة:

در این مطلب اختلافی بین فقها نیست و صحیح زرارہ بر آن دلالت دارد به این مضمون که:

«... فان كان له اخوة يعني الميت يعني اخوة لأب و أم او اخوة لأب فلأمه السدس و للأب خمسة أسداس . و انما وفر

للأب من اجل عياله. و الاخوة لام ليسوا لأب فانهم لا يحجبون الام عن الثلث و لا يرثون...»^۱ و غیرها.

«اگر برای میت برادران ابوینی یا ابی باشد برای مادرش سدس است و پنج ششم باقی مانده به پدر داده می شود .

علت زیادتی سهم پدر این است که عیال وار است ولی اخوه امی، از پدر نیستند (تا مخارج آنان بر دوش پدر باشد)

پس حاجب مادر از ثلث نخواهند بود و خود نیز ارث نمی‌برند». و غیر این صحیحہ.

دلیل اینکه اخوه در صورتی حاجب نقصانی مادر هستند که شامل دو برادر یا یک برادر و دو خواهر یا چهار خواهر باشند

اجماع

روایاتی مانند صحیحہ ابوالعباس بقباق

دلیل اینکه وجود کلاله امی تأثیری در نصیب مادر از ارث ندارد

اتفاق علمای شیعه

احادیثی مانند صحیحہ زرارہ

۱. وسائل الشیعة ۱۷: ۴۵۵ الباب ۱۰ من أبواب ميراث الابوين و الاولاد الحديث ۴.

چکیده

۱. سومین مورد از مواردی که اولاد میت، حاجب والدین میت نیستند صورتی است که وارثان میت عبارتند از: پدر یا مادر و دختران میت.
۲. اگر ولد میت با زوج یا زوجه‌ی میت جمع شوند حاجب نقصانی آنها محسوب شده و زوج را از ارث بردن بیش از ربع و زوجه را از ارث بردن بیش از ثمن محروم می‌کنند.
۳. دلیل حاجب بودن اخوه برای مادر، آیه‌ای است که می‌فرماید: «اگر برای میت فرزندی نباشد و وارث او والدینش باشند مادر او ثلث می‌برد پس اگر برای میت برادرانی باشد ارث مادرش سدس خواهد بود».
۴. دلیل اینکه برای حاجب بودن اخوه نسبت به ام لازم است اخوه شامل دو برادر یا یک برادر و دو خواهر یا چهار خواهر باشند علاوه بر اجماع، روایاتی مانند صحیح‌ه‌ی ابوالعباس بقباق است.
۵. دلیل اینکه وجود کلاله امّی تأثیری در نصیب مادر از ارث ندارد علاوه بر اتفاق علمای شیعه، احادیثی مانند صحیح‌ه‌ی زراره می‌باشد.